

<https://doi.org/10.30546/670832.2026.013.1069>

SƏNAYE 5.0-IN SEKTORLARIN RƏQƏMSALLAŞMA PROSESİNƏ TƏSİRLƏRİ: AZƏRBAYCAN ELEKTRONİKA SEKTÖRÜNÜN TƏHLİLİ

Narmin Shikhali-zade, Halim Kazan

Biznesin idarə edilməsi, İqtisadiyyat, İstanbul Universiteti, İstanbul, Türkiyə

narmin.s@ogr.iu.edu.tr

Xülasə. Bu tədqiqat Sənaye 5.0 paradigmasının sektorların rəqəmsallaşma proseslərinə təsirini konseptual çərçivədə təhlil edir və həmin təsirləri Azərbaycan elektronika sektoru nümunəsində qiymətləndirir. Sənaye 4.0-ın texnologiya və məhsuldarlıq yönümlü yanaşmasından sonra Avropa Komissiyası tərəfindən 2021-ci ildə irəli sürülmüş Sənaye 5.0 konsepsiyası insan mərkəzliliyi, dayanıqlılıq və davamlılıq kimi üç əsas prinsip üzərində formalaşan, istehsalı yalnız iqtisadi məqsədlərlə deyil, həm də sosial və ekoloji hədəflərlə əlaqələndirən inteqrə olunmuş inkişaf modelini təqdim edir. Keyfiyyət yönümlü sənəd təhlili və konseptual ədəbiyyat icmal metoddarına əsaslanan bu araşdırmada əvvəlcə Sənaye 5.0 konsepsiyasının nəzəri əsasları və onu dəstəkləyən texnologiyalar təhlil edilmiş, daha sonra isə bu paradigmanın elektronika sektorunun rəqəmsallaşma dinamikasına mümkün təsirləri qiymətləndirilmişdir. Neft gəlirlərindən asılı iqtisadiyyatını şaxələndirməyə çalışan Azərbaycanın informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) və elektronika sahəsində həyata keçirdiyi siyasət və inkişaf strategiyaları Dünya İqtisadi Forumu (WEF), İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) və Asiya İnkişaf Bankının (ADB) hesabatları əsasında təhlil edilmişdir. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Azərbaycanda elektronika sektoru hazırda əsasən montaj və məhdud istehsal mərhələsində fəaliyyət göstərir. Bununla yanaşı, dövlət tərəfindən həyata keçirilən güclü rəqəmsal transformasiya siyasəti Sənaye 5.0-in insan mərkəzli və davamlı inkişaf prinsiplərinə uyğun olaraq texnoloji sıçrayış (leapfrogging) üçün əlverişli imkanlar yaradır. Tədqiqat Sənaye 5.0 ilə Azərbaycan elektronika sektorunun kəsişməsində mövcud olan elmi boşluğu ön plana çıxarır və gələcək empirik araşdırmaların aparılması üçün konseptual çərçivə təqdim edir.

Açar sözlər: Sənaye 5.0; rəqəmsallaşma; rəqəmsal transformasiya; elektronika sektoru; Azərbaycan; insan mərkəzli istehsal.

1. Giriş

Rəqəmsal texnologiyalar son on ildə istehsal və xidmət sektorlarının təşkilatlanma biçimini köklü şəkildə dəyişdirmişdir. Əşyaların interneti (IoT), bulud hesablama, böyük verilənlərin analitikası, kiber-fiziki sistemlər və süni intellekt kimi texnologiyaların sənaye proseslərinə inteqrasiyası ilk dəfə 2011-ci ildə Almaniyada ictimaiyyətə təqdim edilən Sənaye 4.0 anlayışı ilə adlandırılmağa başlamışdır (L. D. Xu və b., 2018). Sənaye 4.0 ağıllı fabriklər vasitəsilə istehsalda çeviklik, səmərəlilik və real vaxt məlumatına əsaslanan qərar qəbulunu vəd etmiş; istehsaldan logistika, səhiyyədən maliyyəyə qədər bir çox sektorda rəqəmsallaşmanın hərəkətverici qüvvəsi olmuşdur. Bununla belə, paradigmanın texnologiya və avtomatlaşdırma mərkəzli qurulması, istehsalın insani, ictimai və ətraf mühit ölçülərini ikinci plana atdığı əsası ilə gətdikcə artan bir tənqidlə üzləşmişdir.

Bu tənqidlərə və iqlim böhranı, təchizat zənciri kövrəklikləri və pandemiya kimi qlobal hadisələrə cavab olaraq Avropa Komissiyası 2021-ci ildə Sənaye 5.0 anlayışını irəli sürmüşdür (Breque və b., 2021) Sənaye 5.0 Sənaye 4.0-ın texnoloji nailiyyətlərini rədd etmədən; insan

rifahını istehsal prosesinin mərkəzinə yerləşdirən (insanmərkəzlilik), planetar hədudlara hörmətlə yanaşan bir istehsalı nəzərdə tutan (davamlılıq) və böhranlara qarşı dözümlü dəyər zəncirləri quran (dözümlülük) bütöv bir sənaye vizyonu təqdim edir. Beləliklə, rəqəmsallaşma sırf bir səmərəlilik vasitəsi olmaqdan çıxıb ictimai və ekoloji məqsədlərlə əlaqələndirilən bir transformasiya zəmininə çevrilir.

Bu tədqiqatın məqsədi Sənaye 5.0 paradigmasının sektorların rəqəmsallaşma proseslərinə təsirlərini nəzəri olaraq öyrənmək və bu çərçivəni elektronika sektoru xüsusunda Azərbaycan nümunəsində qiymətləndirməkdir. Azərbaycanın bu kontekstdə seçilməsinin bir neçə əsası vardır. Birincisi, karbohidrogen gəlirlərindən yüksək dərəcədə asılı olan ölkə iqtisadiyyatı uzunmüddətli davamlılıq üçün iqtisadi şaxələndirməni və bilik əsaslı sektorların inkişafını strateji bir prioritetə çevirmişdir (ADB, 2019; WEF, 2024). İkincisi, ölkə son illərdə rəqəmsal iqtisadiyyatı və İKT sektorunu böyütməyə yönəlik güclü bir dövlət iradəsi nümayiş etdirir. Üçüncüsü isə, inkişaf etməkdə olan bir iqtisadiyyatda Sənaye 5.0 kimi qabaqcıl bir paradigmanın tətbiq oluna bilməsi akademik baxımdan nisbətən az işlənmiş və məhsuldar bir araşdırma sahəsi təqdim edir.

Tədqiqat konseptual bir icmal (review) xarakteri daşıyır və keyfiyyət sənəd təhlilinə əsaslanır. Bu istiqamətdə məqalə aşağıdakı suallara cavab axtarır: (i) Sənaye 5.0-i Sənaye 4.0-dan fərqləndirən əsas konseptual prinsiplər və onu təmin edən texnologiyalar nələrdir? (ii) Bu paradigma elektronika sektorunun rəqəmsallaşma dinamikalarını hansı yollarla təsir etmə potensialına malikdir? (iii) Azərbaycan elektronika və İKT sektorunun mövcud vəziyyəti və milli rəqəmsal transformasiya siyasətləri Sənaye 5.0 perspektivindən nə cür imkanlar və çətinliklər daşıyır? Məqalənin qalan hissəsi belə qurulmuşdur: ikinci bölmədə konseptual və nəzəri çərçivə təqdim olunur; üçüncü bölmədə metod izah edilir; dördüncü bölmədə Sənaye 5.0-in sektoral rəqəmsallaşmadakı rolu elektronika sektoru xüsusunda müzakirə olunur; beşinci bölmədə Azərbaycan təhlili yer alır; altıncı və yeddinci bölmələrdə isə müzakirə ilə nəticə və təkliflər verilir.

2. Konseptual və Nəzəri Çərçivə

2.1. Sənaye 4.0 və Sektoral Rəqəmsallaşmanın Əsasları

Sənaye 4.0 istehsal sistemlərinin kiber-fiziki sistemlər vasitəsilə bir-birinə bağlandığı, məlumatın real vaxtda toplanıb işləndiyi və maşınların muxtar şəkildə əlaqə qurduğu bir sənaye mərhələsini təsvir edir. L. D. Xu və b. (2018) bu paradigmanın əsas texnoloji komponentlərini əşyaların interneti, bulud hesablama, böyük verilənlərin analitikası, kiber-fiziki sistemlər və ağıllı fabrik memarlıqları kimi sıralayır. Bu texnologiyalar məhsulun həyat dövrünün dizaynından istehsalına, paylanması, satışdan sonrakı xidmətlərinə qədər bütün mərhələlərində rəqəmsal bir davamlılığın qurulmasını mümkün etmişdir. Sektoral səviyyədə bu, yalnız emal sənayesini deyil; pərakəndə ticarət, səhiyyə, maliyyə, kənd təsərrüfatı və dövlət xidmətləri kimi çoxsaylı sahəni əhatə edən geniş bir rəqəmsallaşma dalğası mənasını daşımışdır.

Sənaye inqilablarının tarixi gedişatı bu transformasiyanı kontekstə oturtmağa kömək edir. On səkkizinci əsrin sonunda buxar gücü ilə başlayan Birinci Sənaye İnqilabını; elektrik və seriyalı istehsal əsaslanan İkinci Sənaye İnqilabı ilə elektronika, informasiya texnologiyaları və avtomatlaşdırmanın önə çıxdığı Üçüncü Sənaye İnqilabı izləmişdir. Sənaye 4.0 isə rəqəmsal, fiziki və bioloji sahələr arasındakı sərhədlərin bulanıqlaşdığı Dördüncü Sənaye İnqilabına uyğun gəlir (L. D. Xu və b., 2018). Bu tarixi xəttə diqqət çəkən məqam, hər inqilabın bir əvvəlkinin texnoloji nailiyyətləri üzərində qurulması və inqilablar arasındakı keçid müddətlərinin

getdikcə qısalmasıdır. Sənaye 5.0-in, Sənaye 4.0-in yayılması hələ tamamlanmadan gündəmə gəlməsi; bu sürətlənmənin və paradigmlər arasındakı eyni vaxtlılığın bir göstəricisi kimi şərh oluna bilər. Beləliklə, Sənaye 5.0-ı tamamlanmış bir inqilabdan çox, davam edən bir transformasiyanın dəyər oxunu yenidən müəyyənləşdirən bir mərhələ kimi nəzərdən keçirmək daha doğru görünür.

Burada iki anlayışın fərqləndirilməsi əhəmiyyət daşıyır. Rəqəmsallaşma (digitalization) mövcud proses və iş modellərinin rəqəmsal texnologiyalarla dəstəklənməsini ifadə edərkən; rəqəmsal transformasiya (digital transformation) bu texnologiyaların təşkilati strukturları, dəyər təkliflərini və iş modellərini köklü şəkildə yenidən formalaşdırdığı daha dərin bir dəyişikliyi anladır (Vial, 2019). Sənaye 4.0 texniki infrastrukturunu təmin edərək sektorların rəqəmsallaşmasını sürətləndirmiş; lakin transformasiyanın insani və ictimai ölçülərini kifayət qədər nəzərləşdirməmişdir. Məhz Sənaye 5.0 tam da bu boşluğu doldurmaq iddiası ilə ortaya çıxmışdır.

2.2. Sənaye 5.0-in Ortaya Çıxması və Tərif

Sənaye 5.0 anlayışının akademik ədəbiyyatdakı erkən izlərindən biri Nahavandi (2019) tərəfindən irəli sürülən "insanmərkəzli həll" yanaşmasıdır. Nahavandi avtomatlaşdırmanın insanı istehsal prosesinin xaricinə itələyən məntiqinə qarşı, insan yaradıcılığı ilə maşın dəqiqliyini bir araya gətirən əməkdaşlığa əsaslanan bir istehsal modelini müdafiə etmişdir. Anlayış institusional və siyasi səviyyədə əsas görünürsüzlüyünü isə Avropa Komissiyasının nəşr etdiyi siyasət sənədi ilə qazanmışdır (Breque və b., 2021). Bu sənəddə Sənaye 5.0 sənayenin cəmiyyətdəki rolunu və məsuliyyətini yenidən müəyyənləşdirən; artım və səmərəlilikdən kənara çıxaraq işçi rifahını, davamlılığı və dözümlülüyü ön plana çəkən bir vizyon kimi təqdim olunur.

Sənaye 5.0-in konseptual kökləri yalnız Avropa siyasət gündəmi ilə məhdudlaşmır. Yaponiyanın 2016-cı ildə irəli sürdüyü və rəqəmsal texnologiyaları ictimai problemlərin həllinə yönəldən 'Cəmiyyət 5.0' (Society 5.0) vizyonu insanmərkəzli bir rəqəmsal transformasiya anlayışının erkən ifadələrindən biri kimi qəbul edilir və türk ədəbiyyatında da Sənaye 5.0 ilə əlaqəsi çərçivəsində müzakirə olunur (Güdek, 2023; Koska, 2025). Avropa Komissiyasının yanaşmasında isə Sənaye 5.0 sırf texnoloji bir hədəf deyil; Avropa Yaşıl Sazişi və rəqəmsal suverenlik kimi daha geniş siyasət prioritetləri ilə əlaqələndirilən strateji bir çərçivə kimi mövqeləndirilmişdir (Breque və b., 2021). Beləliklə anlayış sənaye siyasətini iqlim, məşğulluq və sosial inklüzivlik gündəmləri ilə bütövləşdirən tam bir yönəlim qazanır.

Ədəbiyyatda Sənaye 5.0-in Sənaye 4.0-in yerini alan növbəti bir inqilab, yoxsa onu tamamlayan bir dəyərlər qatı olub-olmadığı müzakirə edilmişdir. X. Xu və b. (2021) iki paradigmanın bir-birini istisna etmədiyini; Sənaye 5.0-in Sənaye 4.0-in texnoloji infrastrukturunu üzərinə insanmərkəzli və ictimai bir məqsəd ölçüsü əlavə etdiyini irəli sürür. Bənzər şəkildə Golovianko və b. (2023) Sənaye 4.0 ilə Sənaye 5.0 arasındakı əlaqəni "birgə mövcudluq, keçid və ya qarışıq (hibrid)" ssenariləri çərçivəsində nəzərdən keçirir və praktikada iki paradigmanın uzun müddət birlikdə mövcud olacağı qarışıq bir dövrün olma ehtimalı olduğunu bildirir. Bu yanaşma inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar baxımından xüsusilə mənalıdır; çünki bu ölkələr çox zaman Sənaye 4.0 ilə Sənaye 5.0 elementlərini eyni vaxtda mənimsəmək məcburiyyətində qalır.

2.3. Sənaye 5.0-in Üç Əsas Ölçüsü

Avropa Komissiyasının çərçivəsində Sənaye 5.0 bir-birini tamamlayan üç əsas dəyər üzərində qurulur (Breque və b., 2021). Ivanov (2023) bu üç ölçünün ayrı-ayrı deyil; "yaşama

qabiliyyəti" (viability) anlayışı ətrafında bütöv şəkildə nəzərdən keçirilməsi lazım olduğunu vurğulayır. Aşağıda bu ölçülər ardıcılıqla izah olunur.

2.3.1. İnsanmərkəzlilik

İnsanmərkəzlilik texnologiyaları bir məqsəd deyil, insan ehtiyaclarına və rifahına xidmət edən bir vasitə kimi mövqeləndirir. Bu yanaşmada işçi avtomatlaşdırma ilə əvəz olunacaq bir xərc ünsürü deyil; bacarıqları inkişaf etdiriləcək, təhlükəsizliyi və məxfiliyi qorunacaq və qərar proseslərinə qatılacaq bir dəyər mənbəyidir (Breque və b., 2021; Nahavandi, 2019). Əməkdaşlıq edən robotlar (kobotlar) insanın fiziki və koqnitiv yükünü azaldarkən istehsalda insan yaradıcılığının və çevikliyinin qorunmasını təmin edir. Leng və b. (2022) Sənaye 5.0-in insan-maşın əməkdaşlığını, insanın yerini alan deyil onu gücləndirən bir dizayn fəlsəfəsi ilə qurduğunu bildirir.

İnsanmərkəzliliyin praktikadakı ən mühüm tələblərindən biri işçi qüvvəsinin daim yenidən ixtisaslaşdırılması (reskilling) və bacarıqlarının təkmilləşdirilməsidir (upskilling). Avtomatlaşdırmanın bəzi vəzifələri öz üzərinə götürməsi insan əməyini aradan qaldırmaqdan çox, işçilərin rollarını nəzarət, problem həlli, yaradıcılıq və maşınla qarşılıqlı əlaqə kimi daha yüksək əlavə dəyərli sahələrə keçirir. Bu kontekstdə ergonomika, əmək təhlükəsizliyi, işçi məxfiliyi və qərar proseslərinə qatılım insanmərkəzli istehsalın ayrılmaz komponentləri kimi önə çıxır (Breque və b., 2021). Beləliklə texnologiya işçinin yerini alan bir təhdid deyil; onun səriştələrini genişləndirən bir tərəfdaşa çevrilir.

2.3.2. Davamlılıq

Davamlılıq ölçüsü istehsalın planetar həddlər daxilində həyata keçirilməsini; resurs səmərəliliyini, dövrü iqtisadiyyatı, təkrar istifadəni və karbon neytrallığını ön plana çəkir (Breque və b., 2021). Sənaye 5.0 rəqəmsal texnologiyaları yalnız məhsuldarlığı artırmaq üçün deyil; enerji və material istehlakını azaltmaq, tullantı minimuma endirmək və məhsulların həyat dövrünü uzatmaq üçün istifadə etməyi hədəfləyir. Bu baxımdan paradigma Birləşmiş Millətlərin Davamlı İnkişaf Məqsədləri ilə birbaşa əlaqəlidir və sənayeni ətraf mühit məsuliyyəti ilə bütövləşdirir.

Davamlılıq ölçüsünün mərkəzində dövrü iqtisadiyyat prinsipi dayanır. Xətti 'al-istehsal et-istehlak et-at' modelinin əksinə olaraq dövrü yanaşma; məhsulların təmir oluna bilməsini, təkrar istifadəsini, təkrar istehsalını və təkrar emalını ön plana çəkərək materialların iqtisadiyyatda mümkün qədər uzun müddət qalmasını hədəfləyir. Rəqəmsal texnologiyalar bu keçidi; məhsulların izləmə bilməsini artıraraq, material axınlarını optimallaşdıraraq və həyat dövrü məlumatlarını əlçatan edərək dəstəkləyə bilər. Sənaye 5.0 bu vasitələri ətraf mühit yükünü azaldacaq şəkildə yönəltməyi nəzərdə tutur və beləliklə rəqəmsallaşmanı ekoloji hədəflərlə birbaşa əlaqələndirir.

2.3.3. Düzümlülük

Düzümlülük dəyər zəncirlərinin geosiyasi gərginliklər, pandemiyalar və təbii fəlakətlər kimi xarici şoklara qarşı dayanıqlılığını ifadə edir. Ivanov (2023) düzümlülüyün Sənaye 5.0 çərçivəsinin ayrılmaz bir komponenti olduğunu; çevik istehsal gücü, ehtiyatlılıq və uyğunlaşa bilən təchizat şəbəkələri vasitəsilə sistemlərin fasilələr qarşısında funksiyasını davam etdirə bilməsi lazım olduğunu vurğulayır. COVID-19 pandemiyası zamanı baş verən təchizat zənciri qırılmaları və qlobal yarımkeçirici (çip) böhranı bu ölçünün elektronika sektoru baxımından nə qədər kritik olduğunu açıq şəkildə ortaya qoymuşdur.

2.4. Təmin Edici Texnologiyalar

Sənaye 5.0-in üç dəyərinin həyata keçirilməsi bir sıra təmin edici texnologiyaya əsaslanır. Maddikunta və b. (2022) bu texnologiyaları əməkdaşlıq edən robotlar, uc hesablama (edge

computing), rəqəmsal əkizlər (digital twins), əşyaların və hər şeyin interneti, 6G və ondan sonrakı şəbəkələr, blokçeyn və süni intellekt dəstəklili böyük verilənlərin analitikası kimi sıralayır. Bu texnologiyaların Sənaye 4.0-dakı qarşılıqlarından fərqi, istifadə məqsədlərinin yenidən çərçivələnməsidir: məsələn, rəqəmsal əkizlər yalnız prosesin optimallaşdırılması üçün deyil, eyni zamanda işçi təhlükəsizliyini artırmaq və ətraf mühit təsirini əvvəlcədən qiymətləndirmək üçün də istifadə olunur. Leng və b. (2022) Sənaye 5.0-in texnoloji infrastrukturunu insan dəyərlərini və davamlılıq hədəflərini mərkəzə alan bir "məqsəd yönümlülük" oxunda yenidən şərh edir. Bu baxımdan Sənaye 5.0 yeni texnologiyalar icad etməkdən çox, mövcud texnologiyaları yeni bir dəyər sistemi istiqamətində yönəltməyi hədəfləyən normativ bir çərçivə kimi oxuna bilər (Koska, 2025).

3. Metod

Bu tədqiqat keyfiyyət tədqiqat ənənəsi içində yer alan konseptual icmal (conceptual review) və sənəd təhlili metodlarına əsaslanır. Konseptual icmal müəyyən bir hadisənin nəzəri əsaslarını mövcud ədəbiyyat üzərindən yenidən şərh etməyi və fərqli bilik toplularını bütövləşdirici bir çərçivədə bir araya gətirməyi hədəfləyən bir yanaşmadır (Güdek, 2023; Koska, 2025). Sənaye 5.0-in nisbətən yeni bir anlayış olması və nəzərdən keçirilən kontekstdə —Azərbaycan elektronika sektoru— birbaşa empirik verilən dəstlərinin olmaması bu metodun seçilməsini zəruri etmişdir.

Tədqiqatda iki növ mənbədən istifadə edilmişdir. Birincisi, Sənaye 5.0, Sənaye 4.0, rəqəmsallaşma və rəqəmsal transformasiya mövzularında rəyçili jurnallarda nəşr olunmuş və öz sahəsində yüksək səviyyədə istinad almış akademik işlərdir. İkincisi isə Azərbaycanın rəqəmsal iqtisadiyyatına və İKT/elektronika sektoruna aid məlumatları özündə cəmləşdirən; Dünya İqtisadi Forumu, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) və Asiya İnkişaf Bankı kimi beynəlxalq təşkilatların nəşr etdiyi institusional hesabatlar ilə rəsmi siyasət sənədləridir. Mənbələrin seçimində aktuallıq, nüfuzluluq və mövzu ilə birbaşa əlaqəlilik meyarları gözlənilmişdir. Əldə edilən məlumatlar təsviri və şərhədi bir təhlillə Sənaye 5.0-in üç ölçülü çərçivəsi üzərindən yenidən oxunmuşdur.

Metodun təbiəti etibarilə tədqiqatın bəzi məhdudiyyətləri vardır. Nəticələr mövcud ikincil mənbələrin əhatəsi və keyfiyyəti ilə məhduddur; birincil sahə verilənləri (sorgu, müsahibə, müəssisə səviyyəsində statistika) ehtiva etmir. Bu səbəbdən tədqiqat səbəbiyyət iddiaları irəli sürməkdən çəkinir; bunun yerinə konseptual əlaqələri və mümkün qarşılıqlı təsirləri müzakirə etməyi və gələcək empirik araşdırmalar üçün bir zəmin yaratmağı hədəfləyir. Uydurma və ya təsdiqlənə bilməyən rəqəmsal verilənlərdən diqqətlə çəkinilmiş, bütün statistik ifadələr mənbəyi ilə birlikdə təqdim edilmişdir.

4. Sektoral Rəqəmsallaşmada Sənaye 5.0-in Rolu

4.1. Rəqəmsal Transformasiya Anlayışı və Onun Sektoral Təzahürləri

Vial (2019) rəqəmsal transformasiyanı rəqəmsal texnologiyaların bir təşkilatın dəyər yaratma yollarında meydana gətirdiyi və strateji, təşkilati və mədəni dəyişiklikləri əhatə edən bir proses kimi tərif edir. Bu tərif rəqəmsallaşmanın yalnız texnoloji bir məsələ olmadığını; iş modelləri, sərişələr və dəyər təkliflərinin də yenidən qurulmasını tələb etdiyini vurğulayır. Sənaye 5.0 bu çərçivəyə mühüm bir töhfə verir: rəqəmsal transformasiyanın istiqamətini və məqsədini müəyyənləşdirən normativ bir kompasa əlavə edir. Beləliklə "nəyi rəqəmsallaşdırdığımız" qədər "nə üçün və kimin üçün rəqəmsallaşdırdığımız" sualları da gündəmə gəlir.

Sektoral səviyyədə bu, rəqəmsallaşmanın müxtəlif sənayelərdə fərqli biçimlərdə və sürətlərdə irəlilədiyi gerçəyi ilə birləşir. Yüksək texnologiya sıxlığına malik sektorlar — elektronika, avtomobil, aviasiya— rəqəmsal yetkinlikdə ümumiyyətlə öncü mövqedə olarkən; əmək tutumlu və ya tənzimləməyə tabe sektorlarda transformasiya daha tədricən ola bilər. Sənaye 5.0-in insanmərkəzli çərçivəsi bu transformasiyanın hər sektorda işçilərin bacarıqları, rifahı və iştirakı ilə birlikdə dizayn edilməsini təklif edir.

Rəqəmsal yetkinlik sektorlar və müəssisələr arasında eyni cür paylanmır. Eyni iqtisadiyyat içində belə bəzi müəssisələr qabaqcıl verilən analitikası və avtonom sistemlərdən istifadə edərkən, digərləri əsas rəqəmsal alətləri belə məhdud dərəcədə mənimsəmiş ola bilər. Bu heterojenlik rəqəmsallaşmanın yalnız texnologiyaya çıxışla deyil; liderlik vizyonu, təşkilati mədəniyyət, maliyyəyə çıxış və insan kapitalı ilə də müəyyən olunduğunu göstərir (Vial, 2019). Sənaye 5.0 perspektivi bu yetkinlik fərqlərini aradan qaldırmağa yönəlik siyasətlərin, texnoloji investisiyaların yanında işçilərin səriştələrini və rifahını da mərkəzə alması lazım olduğunu vurğulayır. Əks halda rəqəmsallaşma əhatəli bir transformasiyadan çox, mövcud bərabərsizlikləri dərinləşdirən bir prosesə çevrilə bilər.

4.2. Elektronika Sektorunun Rəqəmsallaşma Dinamikaları

Elektronika sektoru həm rəqəmsal texnologiyaların istehsalçısı, həm də sıx istifadəçisi olması baxımından rəqəmsallaşma müzakirələrində imtiyazlı bir mövqeyə malikdir. Yarımkeçiricilər, çap dövrə lövhələri, istehlakçı elektronika və sənaye komponentlərinin istehsalı; yüksək dəqiqlik, qısa məhsul həyat dövrləri, qlobal miqyasda parçalanmış dəyər zəncirləri və daimi innovasiya təzyiqi ilə xarakterizə olunur. Bu xüsusiyyətlər sektoru avtomatlaşdırma, verilən analitikası və ağıllı istehsal üsullarının erkən mənimsəyicisi halına gətirmişdir.

Bununla belə, elektronika sektoru mühüm davamlılıq və dayanıqlılıq sınaqları ilə də üzləşir. Elektron tullantı (e-tullantı) həcmnin sürətlə artması, nadir torpaq elementləri kimi kritik xammallardan asılılıq və enerji tutumlu istehsal prosesləri sektorun ətraf mühit izini böyüdür. Digər tərəfdən, COVID-19 pandemiyası zamanı baş verən qlobal çip böhranı elektronika təchizat zəncirlərinin nə qədər kövrək ola biləcəyini ortaya qoymuşdur. Bu mənzərə Sənaye 5.0-in davamlılıq və dözümlülük ölçülərinin elektronika sektorunda nə üçün xüsusilə mühüm olduğunu izah edir.

Elektronika dəyər zənciri; dizayn və tədqiqat-inkışafdan (Ar-Ge) yarımkeçirici istehsalına, komponent hazırlanmasından son montaj və satışdan sonrakı xidmətlərə uzanan, coğrafi baxımdan son dərəcə parçalanmış bir struktur nümayiş etdirir. Bu zəncirdə əlavə dəyərin böyük hissəsi dizayn, brend və qabaqcıl istehsal mərhələlərində cəmləşərkən; montaj kimi əmək tutumlu halqalar nisbətən aşağı əlavə dəyər yaradır. İnkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatların çoxu bu zəncirə əvvəlcə montaj halqasından qoşulur və zaman içində daha yüksək əlavə dəyərli mərhələlərə doğru yüksəlməyi (upgrading) hədəfləyir. Sənaye 5.0-in insanmərkəzli və davamlı çərçivəsi bu yüksəlmə prosesini yalnız xərc rəqabətinə deyil; keyfiyyətli məşğulluğa, innovasiya gücünə və ətraf mühit məsuliyyətinə əsaslandırıran alternativ bir inkişaf yolu təklif edir.

4.3. Sənaye 5.0-in Elektronika Sektoruna Potensial Təsirləri

Sənaye 5.0-in üç ölçüsü elektronika sektorunun rəqəmsallaşma prosesində konkret təzahürlər tapa bilər. İnsanmərkəzlilik baxımından montaj və keyfiyyət nəzarəti kimi dəqiqlik tələb edən proseslərdə əməkdaşlıq edən robotların istifadəsi; işçilərin koqnitiv və fiziki yükünü azaldarkən, ustalıq tələb edən vəzifələrdə insan töhfəsini qoruyur (Nahavandi, 2019; Leng və b., 2022). Kütləvi fərdiləşdirmə (mass personalization) yanaşması standart məhsulların

hüdudlarını aşaraq istehlakçı ehtiyaclarına görə uyğunlaşdırıla bilən elektronika məhsullarının çevik istehsalını mümkün edir.

Davamlılıq baxımından Sənaye 5.0 elektronika məhsullarının dizayn mərhələsindən etibarən təmir oluna bilmə, modulluq və təkrar emal oluna bilmə prinsipləri ilə hazırlanmasını; dövrü iqtisadiyyat modelləri ilə e-tullantının azaldılmasını təşviq edir (Ghobakhloo və b., 2025). Rəqəmsal əkizlər və həyat dövrü təhlili alətləri bir məhsulun ətraf mühit təsirinin istehsaldan əvvəl qiymətləndirilməsinə imkan verir (Maddikunta və b., 2022). Dözümlülük baxımından isə təchizat zəncirlərinin rəqəmsal olaraq izləmə bilən, çevik və ehtiyatlı hala gətirilməsi; regional istehsal güclərinin gücləndirilməsi və kritik komponentlərdə tək mənbədən asılılığın azaldılması sektoru gələcək şoklara qarşı daha hazırlıqlıdır (Ivanov, 2023). Bu təsirlər bir arada qiymətləndirildikdə, Sənaye 5.0-in elektronika sektoru üçün yalnız bir səmərəlilik resepti deyil; eyni zamanda ictimai və ətraf mühit legitimliyi qazandıran bir transformasiya çərçivəsi təqdim etdiyi görünür.

Təmin edici texnologiyaların elektronika sektorundakı qarşılıqları da konkret şəkildə izləmə bilər. Süni intellekt dəstəklə görüntü emalı sistemləri çap dövrə lövhələrinin keyfiyyət nəzarətində insan gözündən qaça biləcək qüsurları aşkarlayaraq həm xəta nisbətini, həm də zay məhsulu azalda bilər. Rəqəmsal əkizlər bir məhsulun və ya istehsal xəttinin virtual sürəti üzərindən dizayn, test və optimallaşdırma aparılmasına imkan verərək fiziki prototip ehtiyacını və resurs istehlakını azaldır (Maddikunta və b., 2022). Blokçeyn əsaslı izlənilə bilmə həlləri komponentlərin mənşəyini və təchizat tarixçəsini şəffaf şəkildə sənədləşdirərək həm davamlılıq, həm də dözümlülük hədəflərinə töhfə verə bilər. Əməkdaşlıq edən robotlar isə çevik montaj xətlərində insan operatorlarla eyni sahəni təhlükəsiz şəkildə bölüşərək kütləvi fərdiləşdirməni mümkün edir. Bu nümunələr Sənaye 5.0-in texnologiyaları bir məqsəd deyil; insani və ətraf mühit dəyərlərinə xidmət edən bir vasitə kimi mövqeləndirən məntiqini elektronika sektoru xüsusunda konkretləşdirir.

Bununla belə, bu potensialın reallaşması bir sıra çətinliyin aşılmasından asılıdır. Qabaqcıl texnologiyaların əldə edilməsi və integrasiyası xərcləri, xüsusilə kiçik və orta miqyaslı elektronika istehsalçıları üçün yüksək ola bilər. Sistemlərin qarşılıqlı işləmə qabiliyyəti (interoperability) və standartların uyğunluğu fərqli təchizatçılardan gələn komponent və platformaların bütövləşdirilməsini çətinləşdirə bilər. Bundan əlavə, əlaqələnmənin artması kibertəhlükəsizlik risklərini də böyüdür; bu da həm istehsal davamlılığı, həm də verilən məxfiliyi baxımından əlavə tədbirlər tələb edir. Sənaye 5.0-in insanmərkəzli yanaşması bu çətinliklərin yalnız texniki deyil; eyni zamanda təşkilati və etik ölçüləri ilə birlikdə nəzərdən keçirilməsini təklif edir.

5. Azərbaycan Elektronika Sektorunun Təhlili

5.1. Azərbaycan İqtisadiyyatı və Rəqəmsallaşma Konteksti

Azərbaycan iqtisadiyyatı uzun illər boyu böyük ölçüdə karbohidrogen ehtiyatlarına əsaslanmışdır. World Economic Forum-un (WEF, 2024) hesabatına görə karbohidrogenlər 2023-cü ildə ölkənin ixrac gəlirlərinin təxminən 92%-ni və dövlət büdcəsinin təxminən yarısını təşkil etmişdir. Bu yüksək asılılıq neft qiymətlərindəki dalğalanmalara qarşı iqtisadiyyatı kövrək edir və iqtisadi şaxələndirməni inkişaf siyasətlərinin mərkəzinə yerləşdirir. Asian Development Bank (ADB, 2019) də İKT sektorunun Azərbaycan iqtisadiyyatının şaxələndirilməsində və karbohidrogen asılılığının azaldılmasında öncü bir rol oynayacağını gözləndiyini vurğulayır.

Ölkənin rəqəmsal infrastrukturu son illərdə nəzərə çarpacaq şəkildə inkişaf etmişdir. İnternet penetrasiyası 2008-ci ildə təxminən 17% ikən 2023-cü ildə 81%-ə yüksəlmişdir (WEF, 2024). Eyni hesabatda əhalinin 65%-dən çoxunun əsas rəqəmsal bacarıqlara malik olduğu; lakin ölkənin qabaqcıl rəqəmsal bacarıqlar ilə sabit genişzolaqlı sürəti baxımından (2023-cü ildə 181 ölkə arasında 116-cı yerdə) regional bənzərlərindən geri qaldığı bildirilir. Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşması isə nisbətən güclü bir sahədir: Azərbaycan Birləşmiş Millətlərin E-Hökumət İnkişaf İndeksində 2022-ci ildə 193 ölkə arasında 83-cü yerdə olmuşdur (WEF, 2024). Daha aktual qiymətləndirmələrdə ölkənin bu indeksdə "çox yüksək" (very high) kateqoriyasına yüksəldiyi və Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının 2024 Qlobal Kibertəhlükəsizlik İndeksində 100 üzərindən 93,76 bal alaraq rəqəmsal dövlət xidmətləri və kibertəhlükəsizlik sahələrində qeydə aldığı irəliləyişi möhkəmləndirdiyi bildirilir (Report.az, 2024).

Ölkənin investisiya və rəqabətlik göstəriciləri rəqəmsal transformasiyanın imkanları qədər məhdudiyyətlərini də əks etdirir. WEF (2024) məlumatlarına görə 2022-ci ildə Azərbaycandakı birbaşa xarici investisiya ehtiyatı təxminən 29,4 milyard ABŞ dolları (ÜDM-in təxminən 37,3%-i) səviyyəsində gerçəkləşmiş; lakin bu məbləğ bir əvvəlki ilə nisbətən təxminən 20% azalmışdır. Ölkə Şəbəkə Hazırlığı İndeksində (Network Readiness Index) 2022-ci ildə 131 ölkə arasında 74-cü yerdə olmuş; mobil şəbəkə əhatəsi baxımından (ən azı 3G xidməti təqdim edən əhali nisbətində 131 ölkə içində 40-cı yer) nisbətən güclü bir mövqedə ikən, sabit genişzolaqlı sürətdə geri qalmışdır. Bu göstəricilər bütövlükdə möhkəm bir əsas rəqəmsal infrastrukturun mövcudluğuna; buna qarşılıq qabaqcıl əlaqələnmə, investisiya müxtəlifliyi və innovasiya gücündə aydın bir inkişaf sahəsinin olduğunu işarə edir.

5.2. Azərbaycanda Elektronika və İKT Sektorunun Mövcud Vəziyyəti

Azərbaycanda elektronika sektoru inkişaf etmiş iqtisadiyyatlardakı kimi köklü bir yarımkeçirici və ya istehlakçı elektronika istehsalı ənənəsinə malik deyil; böyük ölçüdə montaj fəaliyyətləri və məhdud yerli istehsal ətrafında formalaşır. Sektorun əsas iştirakçılarından biri 2009-cu ildə yaradılan Sumqayıt Texnologiyalar Parkıdır (Sumgait Technologies Park [STP], t.y.). STP; enerji və rabitə xətləri üçün müxtəlif kabellər, növbə idarəetməsi və ödəniş sistemləri üçün elektron terminallar, generatorlar, kabel kanalları ilə mis və alüminium elektrik keçiriciləri kimi məhsullar istehsal edir və regionun ən böyük sənaye komplekslərindən biri kimi mövqelənir. Bu quruluş ölkədəki elektronika istehsalının əsasən sənaye komponentləri və elektrik avadanlıqları ətrafında cəmləşdiyini; qabaqcıl mikroelektronika istehsalının isə hələ inkişaf mərhələsində olduğunu göstərir.

Sektorun miqyası və xaricdən asılılığı rəsmi ticarət və istehsal statistikalarında konkret şəkildə üzə çıxır. Azərbaycan elektrik və elektronika avadanlığı ticarətində aydın bir xalis idxalçı mövqeyindədir: 2024-cü ildə bu kateqoriyada təxminən 1,72 milyard ABŞ dolları dəyərində idxal həyata keçirilərkən, ixrac yalnız 48,17 milyon ABŞ dolları səviyyəsində qalmışdır (Trading Economics, 2024a, 2024b). İstehsal tərəfində isə dalğalı bir gedişat müşahidə olunur; 2024-cü ildə elektrik avadanlığı istehsalı təxminən 32,8% artarkən, kompüter, elektronika və optik məhsulların istehsalındakı artım 4,7% ilə məhdud qalmış (Interfax, 2025), 2026-cı ilin ilk aylarında isə bu məhsul qruplarının birləşmiş istehsal dəyəri illik bazda təxminən 30,4% geriləmişdir (APA, 2026). Emal sənayesinin ümumi sənaye istehsalı içindəki payının təxminən 29,8% səviyyəsində olduğu (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi [ARDSK], 2024) nəzərə alındıqda bu mənzərə yerli elektronika istehsalının daxili tələbi ödəməkdən uzaq, miqyas və davamlılıq baxımından kövrək bir quruluşda olduğunu;

sektorun ilk növbədə əsas istehsal qabiliyyətlərini inkişaf etdirmə və idxal asılılığını azaltma mərhələsində olduğunu ortaya qoyur.

Buna qarşılıq İKT xidmətləri, proqram təminatı və rəqəmsal infrastruktur sahələri daha dinamik bir böyümə nümayiş etdirir. WEF (2024) hesabatında 2016–2023 dövründə ölkəyə yönələn birbaşa xarici investisiyaların getdikcə daha çox proqram təminatı/İT xidmətləri və sənaye avadanlığı kimi qeyri-neft sahələrində cəmləşdiyi bildirilir. Bu meyl Azərbaycanın elektronika dəyər zəncirində avadanlıq istehsalından çox xidmət və proqram təminatı qatında müqayisəli üstünlük inkişaf etdirmə potensialına işarə edir. Belə ki, rəsmi məlumatlara görə İKT sektorunun gəlirləri 2024-cü ildə bir əvvəlki ilə nisbətən təxminən 13,2% artaraq 3,65 milyard manata (təxminən 2,15 milyard ABŞ dolları) çatmış və sektorun ümumi daxili məhsul (ÜDM) içindəki payı 1,8%-ə yüksəlmişdir; bu böyüməyə başlıca proqram təminatının işlənməsi və məsləhət xidmətləri (təxminən 31%) ilə internet xidmətləri (təxminən 29%) gəlirlərindəki artım səbəb olmuşdur (ARDSK, 2024; Report.az, 2024).

Azərbaycan texnologiya əsaslı istehsalı və sahibkarlığı dəstəkləmək məqsədilə texnoparklar və sənaye zonaları yaratmışdır; Sumqayıt Texnologiyalar Parkı sənaye istehsalı fokusu ilə bu strukturlar arasında önə çıxır (STP, t.y.). Bu ekosistemin elektronika sahəsində dərinləşməsi həm keyfiyyətli insan qüvvəsinin yetişdirilməsindən, həm də yerli təchizatçı şəbəkələrinin güclənməsindən asılıdır. Əhalinin 65%-dən çoxunun əsas rəqəmsal bacarıqlara malik olması (WEF, 2024) əlverişli bir başlanğıc nöqtəsi təqdim etsə də; elektronika dizaynı, quraşdırılmış sistemlər və mikroelektronika kimi ixtisas sahələrindəki qabaqcıl bacarıq boşluğunun bağlanması sektorun dəyər zəncirində yuxarıya doğru hərəkət edə bilməsi üçün kritik əhəmiyyət daşıyır.

5.3. Milli Rəqəmsal Transformasiya Siyasətləri və Strategiyaları

Azərbaycanın rəqəmsal transformasiya gündəmi güclü bir dövlət öncülüüyü ilə formalaşır. Ölkənin uzunmüddətli inkişaf vizyonunu ortaya qoyan "Azərbaycan 2030: Sosial-İqtisadi İnkişafa dair Milli Prioritetlər" sənədi; rəqabətli bir iqtisadiyyatla birlikdə rəqabətli insan kapitalının və müasir bir innovasiya sahəsinin inkişaf etdirilməsini milli prioritetlər arasında sayır (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2021). WEF (2024) İKT-nin 2022–2026 Sosial-İqtisadi İnkişaf Strategiyası çərçivəsində müəyyən edilmiş dörd prioritet şaxələndirmə sektorundan biri olduğunu və ölkənin 2024-cü ildə bir Rəqəmsal İqtisadiyyatın İnkişafı Strategiyasını təsdiqlədiyini bildirir.

Bu yüksək səviyyəli vizyon son illərdə daha konkret yol xəritələri ilə dəstəklənmişdir. 2025-ci ilin yanvarında təsdiqlənən "Azərbaycan Respublikasında Rəqəmsal İnkişaf Konsepsiyası (2025–2027)"; tamamilə rəqəmsallaşmış bir dövlət idarəçiliyi, güclü bir rəqəmsal sahibkarlıq ekosistemi və rəqəmsal savadlılığı yüksək bir insan kapitalı olmaqla üç ox üzərində qurulmuşdur (Azərbaycan Respublikasının Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi [MDDT], 2025). Bundan əlavə hazırlanan "Rəqəmsal İqtisadiyyatın İnkişafı Strategiyası (2026–2029)" müəssisələrin, cəmiyyətin və dövlətin rəqəmsallaşmasını əhatə edən 51 təşəbbüs ehtiva edir; 300 müəssisənin rəqəmsal transformasiya proqramlarına daxil edilməsi, 250 yeni startapın yaradılması və 40.000 vətəndaşa rəqəmsal bacarıq təlimi verilməsi kimi ölçülə bilən hədəflər ortaya qoyur (Report.az, 2025). Bu siyasət memarlığı Azərbaycanın rəqəmsal transformasiyanı institusionallaşdırma yönündəki iradəsinin getdikcə konkret hədəflərə çevrildiyini göstərir; lakin həmin hədəflərin insanmərkəzlilik və davamlılıq prinsipləri ilə nə dərəcədə əlaqələndiriləcəyi transformasiyanın Sənaye 5.0 perspektivi ilə uyğunluğunu müəyyənləşdirəcək.

Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşmasında ASAN xidmət modeli önə çıxan bir nümunədir; həmin mərkəzlər ölkə üzrə 25 nöqtədə 360-dan çox xidmət təqdim edir (WEF, 2024). Bununla belə, transformasiyanın müəssisələr səviyyəsindəki yaygınlığı daha məhduddur. OECD (2022) Azərbaycanda müəssisələrin — xüsusilə kiçik və orta miqyaslı müəssisələrin — rəqəmsallaşma səviyyəsinin artırılması üçün rəqəmsal bacarıqlar, infrastrukturaya çıxış və institusional maarifləndirmə sahələrində əlavə səyə ehtiyac olduğuna diqqət çəkir. Bu vəziyyət makro səviyyədəki güclü rəqəmsal infrastruktur ilə mikro səviyyədəki müəssisə rəqəmsallaşması arasında bir uyğunsuzluğa işarə edir.

Bu mənzərədə Azərbaycanın rəqəmsal iqtisadiyyatı institusionallaşdırma yönündəki addımları diqqət çəkir. WEF-in (2024) bildirdiyinə görə ölkə rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafını bütöv şəkildə idarə etmək üçün ayrıca bir strategiya sənədini qüvvəyə mindirmişdir. Bu tür strategiya sənədləri; e-dövlət xidmətlərinin genişləndirilməsini, rəqəmsal ödəniş infrastrukturunun yaygınlaşdırılmasını, verilən idarəçiliyini və rəqəmsal bacarıqların inkişaf etdirilməsini əhatə edən geniş bir gündəm nəzərdə tutur. Həmin siyasətlərin Sənaye 5.0 prinsipləri ilə uyğun şəkildə dizayn edilməsi — yəni səmərəlilik qədər insan rifahını, əhatəliliyi və ətraf mühit davamlılığını da nəzərə alması — transformasiyanın keyfiyyətini müəyyənləşdirəcək mühüm bir seçim sahəsidir.

5.4. Sənaye 5.0 Perspektivindən Qiymətləndirmə: İmkanlar və Çətinliklər

Sənaye 5.0-in üç ölçülü çərçivəsi Azərbaycan elektronika və İKT sektoru üçün həm imkanları, həm də çətinlikləri görünür edir. İmkanlar baxımından ölkənin köklü bir köhnə sənaye infrastrukturuna malik olmaması paradoksal şəkildə bir üstünlüyə çevrilə bilər. İnkişaf etmiş iqtisadiyyatların Sənaye 4.0-dan Sənaye 5.0-a keçiddə daşdığı "köhnə texnologiya yükü" Azərbaycanda daha yüngüldür; bu da ölkəyə insanmərkəzli və davamlı prinsipləri lap əvvəldən mənimsəyən bir sıçrayış (leapfrogging) imkanı təqdim edir. Golovianko və b.-nin (2023) təsvir etdiyi qarışıq keçid ssenarisi Azərbaycan kimi ölkələrin Sənaye 4.0 və Sənaye 5.0 elementlərini eyni vaxtda mənimsəyə biləcəyini düşündürür. Bundan əlavə, güclü dövlət iradəsi, gənc və rəqəmsal savadlılığı nisbətən yüksək bir əhali ilə yaşıl enerji və rəqəmsal iqtisadiyyat hədəfləri bu keçid üçün əlverişli bir zəmin yaradır.

Digər tərəfdən, mühüm çətinliklər də vardır. Qabaqcıl rəqəmsal bacarıqlardakı boşluq (WEF, 2024) Sənaye 5.0-in tələb etdiyi insan-maşın əməkdaşlığı və qabaqcıl istehsal səlahiyyətləri baxımından bir məhdudiyyət yaradır. Yerli elektronika istehsalının montaj yönümlü və miqyas baxımından məhdud quruluşu əlavə dəyərli mikroelektronika istehsalına keçidi çətinləşdirir. Müəssisə səviyyəsindəki rəqəmsallaşma boşluğu (OECD, 2022) və tədqiqat-inkişaf gücünün nisbətən aşağı olması insanmərkəzli və davamlı istehsal prinsiplərinin sahəyə tətbiqini yavaşlada bilər. Bu səbəbdən Azərbaycan üçün Sənaye 5.0 qısamüddətli bir tətbiq reseptindən çox; insan kapitalına investisiya, institusional rəqəmsal yetkinlik və davamlı sənaye siyasətləri ilə dəstəklənməli olan orta-uzunmüddətli bir strateji yönəlim kimi qiymətləndirilməlidir.

Bu qiymətləndirmə dördölçülü xülasə bir çərçivədə cəmlənə bilər. Güclü tərəflər arasında mərkəzi siyasət iradəsi, sürətlə inkişaf edən rəqəmsal infrastruktur və nisbətən gənc bir əhali; zəif tərəflər arasında qabaqcıl rəqəmsal bacarıq boşluğu, məhdud yerli istehsal miqyası və aşağı tədqiqat-inkişaf (Ar-Ge) tutumu yer alır. İmkanlar tərəfində sıçrayış (leapfrogging) potensialı, yaşıl transformasiya gündəmi və regional rəqəmsal ticarət mərkəzi olma hədəfi önə çıxarkən; təhdidlər tərəfində neft gəlirlərindən asılılığın davam etməsi, global dəyər zəncirlərindəki rəqabət təzyiqi və keyfiyyətli işçi qüvvəsi miqrasiyası riski vardır. Sənaye 5.0-in insanmərkəzli,

davamlı və dözümlü prinsipləri bu çərçivədə xüsusilə zəif tərəflərin gücləndirilməsi və təhdidlərin idarə edilməsi baxımından yol göstərici ola bilər.

6. Müzakirə

Bu tədqiqatın nəticələri Sənaye 5.0 ədəbiyyatında getdikcə aydınlaşan bir anlayışla üst-üstə düşür: Sənaye 5.0 texnoloji bir inqilabdan çox, rəqəmsallaşmanın istiqamətini insani və ekoloji dəyərlərə doğru çevirən normativ bir çərçivədir (Breque və b., 2021; X. Xu və b., 2021; Ivanov, 2023). Azərbaycan nümunəsi bu çərçivənin yalnız qabaqcıl sənaye ölkələri üçün deyil; iqtisadi şaxələndirmə axtarışındakı inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar üçün də mənalı ola biləcəyini göstərir. Ölkənin "Azərbaycan 2030" sənədində rəqəbatlı insan kapitalına və müasir innovasiya sahəsinə etdiyi vurğu (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2021) Sənaye 5.0-in insanmərkəzlilik ölçüsü ilə konseptual olaraq uyğundur.

Bununla belə, makro səviyyədəki güclü rəqəmsal infrastruktur ilə müəssisə səviyyəsindəki məhdud rəqəmsallaşma arasındakı gərginlik (OECD, 2022; WEF, 2024) inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda Sənaye 5.0-a keçidin təkəllül bir texnologiya məsələsi kimi nəzərdən keçirilə bilməyəcəyini xatırladır. Vialın (2019) rəqəmsal transformasiya tərfi ilə uyğun şəkildə, transformasiyanın uğuru; texnoloji investisiyaların yanında təşkilati, institusional və mədəni dəyişikliklərdən də asılıdır. Elektronika sektoru xüsusunda isə davamlılıq (dövri istehsal, e-tullantı idarəçiliyi) və dözümlülük (təchizat zənciri çevikliyi) ölçüləri sektorun global dəyər zəncirlərinə qoşulma biçimini birbaşa təsir edəcək strateji prioritetlərdir. Bu müzakirə Sənaye 5.0-in inkişaf etməkdə olan kontekstlərə uyğunlaşdırılmasında "kontekstə həssas" bir yanaşmanın zəruriliyini ortaya qoyur.

Bu qiymətləndirməni müqayisəli bir çərçivəyə oturtmaq da faydalıdır. Sənaye 5.0 gündəmi bu günə qədər əsasən qabaqcıl sənaye iqtisadiyyatları tərəfindən formalaşdırılmışdır; anlayışı siyasət səviyyəsində institutionallaşdıran Avropa İttifaqı (Breque və b., 2021) ilə rəqəmsal texnologiyaları ictimai problemlərin həllinə yönəldən "Cəmiyyət 5.0" vizyonu ilə Yaponiya (Güdek, 2023; Koska, 2025) bu prosesin öncüləri arasındadır. Azərbaycan kimi keçid iqtisadiyyatları isə bu paradigmaya güclü kökləşmiş qabaqcıl istehsal ənənəsindən deyil, xidmət və proqram təminatı yönümlü bir rəqəmsallaşma sürətindən hərəkətlə qoşulur. Bu fərq inkişaf etmiş ölkələrdəki tətbiq modellərinin birbaşa köçürülə bilməyəcəyini; bunun yerinə ölkənin sənaye bazasına, insan kapitalına və institusional gücünə uyğunlaşdırılmış kontekstə həssas bir yol xəritəsinin lazım olduğunu göstərir.

Təhlil Azərbaycan kontekstində Sənaye 5.0-in ən reallıq içində bir 'varış nöqtəsi' kimi deyil, bir 'yönəlim' kimi nəzərdən keçirilməsi lazım olduğunu düşündürür. Ölkənin güclü tərəfləri —mərkəzi siyasət koordinasiyası, inkişaf edən rəqəmsal infrastruktur, gənc əhali və yaşıl böyümə hədəfləri— insanmərkəzli və davamlı bir sənaye vizyonu ilə uyğundur. Buna qarşılıq, müəssisə səviyyəsində rəqəmsal yetkinliyin və tədqiqat-inkişaf tutumunun artırılması bu vizyonun diskursiv səviyyədən tətbiq səviyyəsinə keçirilməsi üçün ön şərtidir. Milli rəqəmsal strategiyalar, sənaye siyasətləri, təhsil islahatları və ətraf mühit hədəfləri arasındakı koordinasiya mənasını daşıyan siyasət ardıcılığı transformasiyanın uğurunu müəyyənləşdirəcək əsas amil kimi önə çıxır.

Son olaraq, bu tədqiqat ədəbiyyatdakı müəyyən bir boşluğa töhfə verməyi hədəfləyir. Sənaye 5.0 üzərinə sürətlə böyüyən ədəbiyyat əsasən inkişaf etmiş sənaye iqtisadiyyatları və nəzəri çərçivələr üzərinə cəmləşir; inkişaf etməkdə olan və resurs əsaslı iqtisadiyyatların bu paradigmaya necə qoşula biləcəyi nisbətən az nəzərdən keçirilir. Azərbaycan elektronika və İKT sektoru nümunəsi bu boşluqda mənalı bir hadisə (case) təqdim edir və Sənaye 5.0-in

kontekstə həssas şəkildə uyğunlaşdırılmasına dair müzakirəni zənginləşdirir. Beləliklə tədqiqat həm regional ədəbiyyata, həm də Sənaye 5.0-in əhatəliliyinə dair daha geniş nəzəriyyəyə töhfə verməyi hədəfləyir.

7. Nəticə

Bu tədqiqat Sənaye 5.0 paradigmasının sektorların rəqəmsallaşma proseslərinə təsirlərini konseptual olaraq nəzərdən keçirmiş və bu çərçivəni Azərbaycan elektronika sektoru nümunəsində qiymətləndirmişdir. Nəzərdən keçirilən ədəbiyyat Sənaye 5.0-in Sənaye 4.0-ın yerini alan bir inqilabdan çox, onu insanmərkəzlilik, davamlılıq və dözümlülük dəyərləri ilə tamamlayan və rəqəmsallaşmaya məqsəd qazandıran bir çərçivə olduğunu ortaya qoyur. Elektronika sektoru insan-robot əməkdaşlığı, kütləvi fərdiləşdirmə, dövrü istehsal və dözümlü təchizat zəncirləri baxımından bu paradigmanın prioritet bir tətbiq sahəsidir.

Azərbaycan xüsusunda isə, elektronika istehsalının montaj yönümlü və inkişaf etməkdə olan quruluşuna baxmayaraq; güclü dövlət öncülüündəki rəqəmsal transformasiya gündəminin insanmərkəzli və davamlı prinsipləri lap əvvəldən mənimsəyən bir sıçrayış imkanı daşdığı nəticəsinə gəlinmişdir. Bu imkanın reallaşdırılması; qabaqcıl rəqəmsal bacarıq boşluğunun bağlanması, müəssisə səviyyəsində rəqəmsal yetkinliyin artırılmasından və tədqiqat-inkişaf gücünün gücləndirilməsindən asılıdır.

Tədqiqatın nəticələri bir sıra məhdudiyyət işığında qiymətləndirilməlidir. Nəticələr ikincil mənbələrə və konseptual çıxarışlara əsaslanır; birincil sahə verilənləri ehtiva etmir. Bundan əlavə, Sənaye 5.0-in nisbətən yeni bir anlayış olması həm nəzəri çərçivənin, həm də empirik dəlillərin inkişaf halında olduğu mənasını daşıyır. Bu səbəbdən tədqiqatdakı qiymətləndirmələr qəti proqnozlar deyil; gələcək araşdırmalarla yoxlanılmalı olan müddəalar kimi oxunmalıdır. Yenə də bu tür konseptual tədqiqatlar hələ yetkinləşməmiş bir sahədə araşdırma gündəmini formalaşdırmaq və empirik işlərə zəmin hazırlamaq baxımından dəyərlidir.

Bu istiqamətdə üç səviyyədə təklif inkişaf etdirilə bilər. Siyasət səviyyəsində, milli rəqəmsal strategiyaların Sənaye 5.0-in insanmərkəzlilik və davamlılıq prinsipləri ilə açıq şəkildə əlaqələndirilməsi və qabaqcıl rəqəmsal bacarıqlara yönəlik insan kapitalı investisiyalarının prioritetləşdirilməsi təklif olunur. Sənaye səviyyəsində, elektronika və İKT müəssisələrinin dövrü istehsal, əməkdaşlıq edən avtomatlaşdırma və dözümlü təchizat zənciri tətbiqlərini mənimsəməsinə təşviq edən mexanizmlər inkişaf etdirilə bilər. Akademik səviyyədə isə bu tədqiqatın konseptual çərçivəsini yoxlayacaq empirik araşdırmalara —müəssisə səviyyəsində sorğular, nümunə hadisə tədqiqatları və sektoral göstəricilərə əsaslanan təhlillər— ehtiyac vardır. Gələcək işlər Azərbaycan ilə bənzər keçid iqtisadiyyatlarını müqayisə edərək Sənaye 5.0-in inkişaf etməkdə olan kontekstlərdəki tətbiq oluna bilməsinə dair bilik toplusunu dərinləşdirə bilər.

Bəyanatlar

Maraqların Toqquşması. Müəllif hər hansı bir maraqların toqquşması olmadığını bəyan edir.

Maliyyələşdirmə. Bu tədqiqat dövlət, kommersiya və ya qeyri-kommersiya təşkilatlarından hər hansı xüsusi maliyyələşdirmə almamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. APA. (2026, mart). *Production of computer, electronic and optical products declines in Azerbaijan*. <https://en.apa.az/energy-and-industry/production-of-computer-electronic-and-optical-products-declines-in-azerbaijan-499717>
2. Asian Development Bank. (2019). *Azerbaijan: Country digital development overview*. <https://www.adb.org/documents/azerbaijan-country-digital-development-overview>
3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2024). *Main indicators on information society*. https://www.stat.gov.az/source/information_society/?lang=en
4. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (2021). *Azerbaijan 2030: National priorities for socio-economic development*. <https://president.az/en/articles/view/50474>
5. Azərbaycan Respublikasının Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi. (2025, 16 yanvar). *Concept of digital development in the Republic of Azerbaijan approved*. <https://mincom.gov.az/en/media-en/news/concept-of-digital-development-in-the-republic-of-azerbaijan-approved>
6. Breque, M., De Nul, L., & Petridis, A. (2021). *Industry 5.0: Towards a sustainable, human-centric and resilient European industry*. Publications Office of the European Union. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/knowledge-publications-tools-and-data/publications/all-publications/industry-50-towards-sustainable-human-centric-and-resilient-european-industry_en
7. Ghobakhloo, M., Iranmanesh, M., Fathi, M., Grybauskas, A., & Amran, A. (2025). Industry 5.0 and sustainable manufacturing: A systematic literature review. *Discover Sustainability*, 6, Article 453. <https://doi.org/10.1007/s43621-025-02453-6>
8. Golovianko, M., Terziyan, V., Branytskyi, V., & Malyk, D. (2023). Industry 4.0 vs. Industry 5.0: Co-existence, transition, or a hybrid. *Procedia Computer Science*, 217, 102–113. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.12.206>
9. Güdek, B. (2023). Endüstriyel dönüşüm ve endüstri 5.0. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1129–1142. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.1331731>
10. Interfax. (2025, 21 yanvar). *Industrial output in Azerbaijan up 1.1% in 2024*. <https://interfax.com/newsroom/top-stories/109281/>
11. Ivanov, D. (2023). The Industry 5.0 framework: Viability-based integration of the resilience, sustainability, and human-centricity perspectives. *International Journal of Production Research*, 61(5), 1683–1695. <https://doi.org/10.1080/00207543.2022.2118892>
12. Koska, A. (2025). Geleceğin üretim devrimi olarak Endüstri 5.0: Kavramsal bir değerlendirme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(27), 622–637. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1657113>
13. Leng, J., Sha, W., Wang, B., Zheng, P., Zhuang, C., Liu, Q., Wuest, T., Mourtzis, D., & Wang, L. (2022). Industry 5.0: Prospect and retrospect. *Journal of Manufacturing Systems*, 65, 279–295. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2022.09.017>
14. Maddikunta, P. K. R., Pham, Q.-V., Prabadevi, B., Deepa, N., Dev, K., Gadekallu, T. R., Ruby, R., & Liyanage, M. (2022). Industry 5.0: A survey on enabling technologies and potential applications. *Journal of Industrial Information Integration*, 26, 100257. <https://doi.org/10.1016/j.jii.2021.100257>
15. Nahavandi, S. (2019). Industry 5.0—A human-centric solution. *Sustainability*, 11(16), 4371. <https://doi.org/10.3390/su11164371>

16. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2022). *Promoting enterprise digitalisation in Azerbaijan*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/6a612a2a-en>
17. Report.az. (2024, dekabr). *Azerbaijan's ICT sector revenue rose 13.2% in 2024*. <https://report.az/en/ict/azerbaijan-s-ict-sector-revenue-rose-13-2-in-2024/>
18. Report.az. (2025, 15 may). *Fariz Jafarov: Digital economy ecosystem to be formed in Azerbaijan*. <https://report.az/en/ict/fariz-jafarov-digital-economy-ecosystem-to-be-formed-in-azerbaijan>
19. Sumgait Technologies Park. (t.y.). *About STP Group of Companies*. Müraciət tarixi: 4 iyul 2026, <https://www.stp.az/en/about>
20. Trading Economics. (2024a). *Azerbaijan exports of electrical, electronic equipment*. <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/exports/electrical-electronic-equipment>
21. Trading Economics. (2024b). *Azerbaijan imports of electrical, electronic equipment*. <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/imports/electrical-electronic-equipment>
22. Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118–144. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003>
23. World Economic Forum. (2024). *Investing in the digital economy of Azerbaijan (IDEA): Insight report*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_IDEA_Investing_in_the_Digital_Economy_of_Azerbaijan_2024.pdf
24. Xu, L.D., Xu, E.L., & Li, L. (2018). Industry 4.0: State of the art and future trends. *International Journal of Production Research*, 56(8), 2941–2962. <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1444806>
25. Xu, X., Lu, Y., Vogel-Heuser, B., & Wang, L. (2021). Industry 4.0 and Industry 5.0—Inception, conception and perception. *Journal of Manufacturing Systems*, 61, 530–535. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2021.10.006>

THE EFFECTS OF INDUSTRY 5.0 ON THE DIGITALIZATION PROCESS OF SECTORS: AN ANALYSIS OF THE AZERBAIJANI ELECTRONICS SECTOR

Narmin Shıkhali-zade, Halim Kazan

Department of Business Administration, Faculty of Economics, Istanbul University,

Istanbul, Türkiye

narmin.s@ogr.iu.edu.tr

ABSTRACT

This study conceptually examines the effects of the Industry 5.0 paradigm on sectoral digitalization processes and discusses this framework through the case of the Azerbaijani electronics sector. Following the technology- and efficiency-driven approach of Industry 4.0, Industry 5.0—formulated by the European Commission in 2021—offers an integrated vision built around three core values: human-centricity, sustainability, and resilience, linking production not only to economic but also to social and environmental objectives. Based on qualitative document analysis and a conceptual review methodology, the study first investigates the theoretical foundations and enabling technologies of Industry 5.0, and then assesses the potential implications of this paradigm for the digitalization dynamics of the electronics sector. The policies and strategies pursued by Azerbaijan—an economy seeking to diversify away from

hydrocarbon dependence—in the fields of information and communication technologies (ICT) and electronics are analyzed in light of reports by international organizations (World Economic Forum, OECD, Asian Development Bank). The findings indicate that although the electronics sector in Azerbaijan is still at an assembly and limited-manufacturing stage, the state-led digital transformation agenda offers a leapfrogging opportunity aligned with the human-centric and sustainable principles of Industry 5.0. The study highlights the gap in the literature at this intersection and proposes a framework for future empirical research.

Keywords: *Industry 5.0; digitalization; digital transformation; electronics sector; Azerbaijan; human-centric manufacturing*

Redaksiyaya daxilolma: 04.06.2026

Çapa qəbul olunma: 30.06.2026

